

baktım azîz İstanbul" mısraıyla başlayan hicaz ve, "Âşıka Bağdat sorulmaz ufukları aşar gider" mısraıyla başlayan mâhur şarkıları bu usulle bestelenmiş eserlerden bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1935-40, II, 5; IV, 280; Hüseyin Sâdeddin Arel, *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri* (haz. Onur Akdoğan), Ankara 1991, s. 69, 74, 85-86; İsmail Hakkı Özkan, *Türk Musikisi Nazariyatı ve Üsülleri Kudüm Velveleri*, İstanbul 2006, s. 609, 615-616; Sadeddin Heper, "Türk Musikisinde Usuller", *MM*, sy. 344 (1978), s. 10.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

SEM'ÂNÎ,

Abdülkerim b. Muhammed

(عبد الكريم بن محمد السمعاني)

Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed
b. Mansûr es-Sem'ânî
(ö. 562/1166)

el-Ensâb adlı eseriyle tanınan
tarihçi ve hadis hâfızı.

21 Şâban 506 (10 Şubat 1113) tarihinde Merv'de doğdu. Temîm kabilesinden geldiği için Temîmî, atalarından Sem'ân'a nisbetle Sem'ânî, Merv'de doğduğundan Mervezî, Horasan bölgesine nisbetle Horasânî nisbesiyle anılmıştır. Babası Muhammed b. Mansûr, Horasan bölgesinin en tanınmış âlimlerindendi. Annesi Fâtma bint Hasan ez-Zendeihâniyye, Merv'in yönetiminde söz sahibi ailelerden birine mensuptu. Sem'ânî birçok müfessir, muhaddis, fakih, tarihçi, edip, vâiz ve hatip yetiştiren bir aile içinde dünyaya geldi. Henüz dört yaşında iken babası onu Nîşâbur'a Abdülgaflâr b. Muhammed eş-Şîrûyî ve Ubeyd b. Muhammed el-Kuşeyrî gibi âlimlerin ders halkasına götürdü. Aynı yıl içinde ölen babasının vasiyeti gereği öğrenimiyle amcaları Hasan b. Mansûr ile Ahmed b. Mansûr ilgilendi. İlk eğitimini İbrâhim b. Ahmed el-Mervezî'den aldıktan sonra çeşitli derslere katılmaya başladı. Yirmi üç yaşından itibaren uzun süre devam edecek olan ilmî seyahatlere çıktı. 529'da (1135) başlayan ve altı yıl süren ilk seyahati sırasında Horasan, Irak, Suriye ve Hicaz bölgelerini ziyaret etti. 532'de (1138) Bağdat'a gitti ve 537 (1142) yılına kadar burada kaldı. Oğlu Abdürrahîm es-Sem'ânî'nin eşlik ettiği ikinci seyahatini 540-546 (1145-1151) yılları arasında Nîşâbur, Herat, Belh ve Nesâ gibi merkezlere yaptı. 549'da (1154) çıktığı üçüncü seyahatinde Hârizm ile Semerkant, Buhara ve Nesef baş-

ta olmak üzere Mâverâünnehir bölgesindeki ilim merkezlerini gezdi. Gittiği yerlerde ilim meclislerine katılmanın yanında diğer âlimleri de ziyaret ederek onlardan faydalanmaya çalıştı. Bu seyahatleri sırasında 100 civarında merkeze uğradığı ve görüştüğü hoca sayısının 7000'e ulaştığı rivayet edilmektedir (Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, IV, 1316). Bunlar arasında Muhammed b. Fazl el-Furâvî, Temîm b. Ebû Saîd el-Cürcânî, Hibetullah b. Sehl el-Bistâmî ve Ebû Bekir Muhammed b. Abdülbâkî el-Ensârî gibi isimler yanında çoğu İsfahan ve Nîşâburlu seksen civarında hanım hoca bulunmaktadır. 552 (1157) yılında tamamladığı son seyahatinin ardından Merv'e yerleşen Sem'ânî vefatına kadar bütün zamanını Nizâmiye ve Amîdiye medreselerinde talebe okutarak, eser telif ederek ve vaz vererek geçirdi. 1 Rebülevvel 562 (26 Aralık 1166) tarihinde vefat etti ve Sencezan Kabristanı'na defnedildi. Hadiste imam, sika, hâfiz, hüccet gibi sıfatlarla anılan ve güvenilirliğine işaret edilen Sem'ânî ayrıca bir Şâfiî fakih olarak meşhur olmuştur. Üstün ilmî birikimi akranlarını ve hocalarını bile kendisinden rivayete yönlendirmiştir (Sübkî, VII, 182). İbn Asâkir onun hakkında "Horasan bölgesinin üstadı", Zehebî "Horasan'ın muhaddisi", Sübkî "Şark'ın muhaddisi" ifadesini kullanmıştır. Çağdaşı İbnü'l-Cevzî ise kendisini ağır biçimde suçlamıştır (*el-Muntazam*, X, 224-225). Yapılan araştırmalarda İbnü'l-Cevzî'nin suçlamalarında haklılık payı bulunmadığı ve eleştirilerin mezhep taassubundan kaynaklandığı belirtilmiştir.

Eserleri. Sem'ânî'nin eserlerinden çoğu Moğollar'ın Merv'i işgali sırasında kaybolmuş, sadece birkaç günümüze ulaşmıştır. 1. *el-Ensâb*. Müellifin en meşhur eseridir. 550 (1155) yılında Semerkant'ta yazılmaya başlanmış, kabilelerin nesebi yanında şehir, belde, ülke, mezhep ve meslek gibi mensubiyetler esas alarak hazırlanmıştır. Eserde 5348 nisbe alfabetik olarak sıralanmıştır. *el-Ensâb*'ı ilk defa D. S. Margoliouth, Sem'ânî ve eserleri hakkında bir giriş yazısıyla tıpkıbasım halinde yayımlamış (Leiden-London 1912 → Bağdat 1970), daha sonra ilk on cildini Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî neşre hazırlamış (Beyrut 1400/1980), son üç cildi de Pakistan'da yayımlanmıştır (Haydarâbâd 1980-1982). Eserin Abdullah Ömer el-Bârûdî tarafından yapılmış bir neşri daha vardır (I-V, Beyrut 1408/1988). İzzeddin İbnü'l-Esir *el-Ensâb*'ı *el-Lübâb fi tehzîbi'l-Ensâb* adıyla ihtisar etmiş (I-III, Kahire 1357-1369; Beyrut, ts.), Süyûtî de İbnü'l-Esir'in

çalışmasını *Lübbü'l-lübâb fi tahrîri'l-Ensâb* adıyla özetlemiştir (nşr. P. J. Veth, I-II, Leiden 1841-1851; Bağdat 1963; nşr. Muhammed Ahmed Abdülazîz – Eşref Ahmed Abdülazîz, I-II, Beyrut 1411/1991). Abdullah b. Sâlih el-Berâk, *el-Milel ve'n-nihâl el-vâride fi kitâbi'l-Ensâb li's-Sem'ânî* isimli çalışmada *el-Ensâb*'da dinler ve mezhepler konusunda yer alan bilgileri derlemiş ve değerlendirmiştir (Riyad 1417/1996). 2. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Sem'ânî, hocalarını tanıtmak amacıyla *Mu'cemü's-şüyûh* ismiyle de bilinen *el-Mu'cemü'l-kebîr* ve bunun ihtisarı olan *et-Taḥbîr fi'l-Mu'cemî'l-kebîr* adıyla iki eser kaleme almıştır. *el-Mu'cemü'l-kebîr*'in müellifin vefatından kısa bir süre sonra kaybolan asıl nüshasından yapılan ihtisarlardaki bazı farklılıklar günümüzde tartışmalara zemin hazırlamıştır (Sem'ânî, *el-Müntehab*, neşreden giriş, I, 89-96). Baş ve sonu eksik bir nüshadan *et-Taḥbîr fi'l-Mu'cemî'l-kebîr* ismiyle nesredilen muhtasarda (I-II, Bağdat 1395/1975) Sem'ânî'nin 1193 hocasının hayatı konu edilmektedir. Nâciye Abdullah İbrâhim, "el-Mer'etü fi menâhici'l-mü'errihin" başlıklı makalesinde (*Buhûş*, s. 534-559), Sem'ânî'nin *et-Taḥbîr* adıyla yayımlanan eserinde hocaları olarak zikrettiği yetmiş civarında hanımı esas alarak o devrin ilim anlayışında kadının yerini tesbit etmeye çalışmıştır. *el-Mu'cemü'l-kebîr*'in muhtasarı olduğu anlaşılan, ancak Sem'ânî tarafından mı yoksa bir başkası tarafından mı ihtisar edildiği belirlemeyen başka bir nüshada (*el-Müntehab min Mu'cemi şüyûhi Ebi Sa'd es-Sem'ânî*, nşr. Muvaḥḥak b. Abdullah b. Abdülkâdir, I-IV, Riyad 1417/1996) müellifin 1445 hocası tanıtılmaktadır. 3. *eż-Zeyl 'alâ Târihi'l-Hatib*. 463-562 (1070-1167) yılları arasında kapsayan ve on beş ciltten oluşan eserde Bağdat ile bir şekilde alakası bulunan çok sayıda kişinin biyografisine yer verildiği nakledilmektedir. Bu eser ve İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî tarafından yapılan muhtasarı günümüze intikal etmemiş, sadece asıl nüshanın XX. cildine tekabül ettiği anlaşılan X ve XI. ciltleriyle (*Dîa*, XXI, 169) Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî'nin bundan seçmeler yaparak 214 kişinin biyografisine yer verdiği *el-Mustefâd min Zeyli Târihi Bağdad* isimli eser zamanımıza ulaşmıştır (nşr. Muhammed Mevlûd Hâlef – Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1406/1986). Kitap İbn Manzûr tarafından da ihtisar edilmiş, bu muhtasarın bir nüshası günümüze intikal etmiştir (Brockelmann, VI, 63-64). 4. *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstîmlâ**. İslâm eğitim tarihi açısından önemli bir

eserdir (nşr. Max Weisweiller, Leiden 1952; Beyrut 1981, 1404/1984; nşr. Ahmed Muhammed Abdurrahman Muhammed Mahmûd, I-II, Cidde 1414/1993). Abdullah Aydınlı "İmlâ Usûlû ve es-Sem'ânî'nin Edebü'l-İmlâ ve'l-istimlâ" (*Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 5 [Erzurum 1982], s. 175-188), Mustafa Receb Beyyûmî "es-Sem'ânî ve kitâbühü Edebü'l-İmlâ ve'l-istimlâ" (*Âlemü'l-kütüb*, XVII/2 [Riyad 1416/1996], s. 119-123) adlı makalelerinde eseri eğitimdeki önemi açısından incelemişlerdir. Ali Zey'ûr, *et-Terbiye ve'l-âdâbiyye ve't-tevâşul fî kıtâ'î ehli'l-hadîs ve'l-fıkh ve'l-'ibâre, kitâbü's-Sem'ânî: Edebü'l-İmlâ ve'l-istimlâ* adlı çalışmasında (Beyrut 1413/1993) *Edebü'l-İmlâ ve'l-istimlâ*'dan hareketle dinî ilimlerle meşgul olanların bilmesi gereken kuralları tesbit etmeye çalışmıştır. 5. *Edebü'l-l-kâdî*. Medine'de (Brockelmann, VI, 66) ve Mısır'da yazmaları bulunmaktadır. 6. *Fezâ'ilü's-Şâm* (nşr. Amr Ali Ömer, Beyrut 1412/1992; Dimaşk 1993). 7. *Şalavâtü'n-nebî*. Farsça tercümesinin bir nüshası Berlin'de bulunmaktadır (Königlichen Bibliothek, FY, nr. 53). 8. *Câmi'u'l-behî li-da'avâtî'n-nebî* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1588). Sem'ânî'nin günümüze ulaşmayan eserlerinden bazıları şunlardır: *Tırâzü'z-zeheb fî edebi't-taleb* (*Edebü't-taleb*), *Elf hadîs 'an mi'eti şeyh, Târîhu Merv, Târîhu'l-vefât li'l-müte'ehhirin mine'r-ruvât, Farfu'l-ğarâm ilâ sâkinî bilâdî's-Şâm, Mu'cemü'l-büldân, ed-Da'avâtü'l-mervîyye 'ani'l-hazreti'n-nebeviyye, el-Emâli'l-hams mi'e, el-İsfâr 'ani'l-esfâr, Ref'u'l-irtiyâb 'an kitâbeti'l-kitâb, Maqâmü'l-'ulemâ' beyne yedeyi'l-ümerâ', Tebyinü me'âdini'l-me'ânî*.

Sem'ânî'nin eserleri ve fikirleri günümüzde birtakım çalışmalara konu olmuştur. Şefîk Muhammed Zey'ûr, *'Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî fî kitâbihî "Edebü'l-İmlâ ve'l-istimlâ"* adlı eserinde (Beyrut 1404/1984), Abdülemîr Şemseddin, *el-Fikrüt-terbevî 'inde 'Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî fî kitâbihî "Edebü'l-İmlâ ve'l-istimlâ"* isimli doktora tezinde (Beyrut 1404/1984; Beyrut, ts. [eş-Şeriketü'l-âlemiyye li'l-kitâb]) onun görüşlerini eğitim felsefesi açısından incelemişlerdir. Münîre Nâcî Sâlim, "el-Beytü's-Sem'ânî mine'l-büyütâtî'l-Arabîyye bi-Horâsân" (*el-Mevrid*, V/4 [Bağdat 1397/1976], s. 29-58), Muhammed b. Süleyman b. Sâlih er-Râcihi "Cühûdüs-Sem'âniyyîn fî meyâdini'l-hayâtî'l-İlmiyye fî'l-meşriki'l-İslâmî" (*Mecelletü'l-İlmâm Muham-*

med b. Su'ûd el-İslâmiyye, XXXIV [1422/2001], s. 629-732) isimli makalelerinde Sem'ânîler'in yetiştirdiği âlimleri, yaptıkları hizmetleri ve bıraktıkları eserleri ele almışlardır. Câsim Yâsîn ed-Dervîş ve İbrâhim Cedû' el-Bûsûveylim "Ebû Sa'd es-Sem'ânî coğrafiyyen" adıyla bir makale yazmışlardır (*Müte li'l-buhûş ve'd-dirâsât*, XI/2 [Ürdün 1416/1996], s. 83-124).

BİBLİYOGRAFYA :

Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî), neşredenin girişi, I, 5-34; a.mlf., *et-Tahbîr fî'l-Mu'cemî'l-kebir* (nşr. Münîre Nâcî Sâlim), Bağdat 1395/1975, I, 19-65; a.mlf., *Edebü'l-İmlâ ve'l-istimlâ* (nşr. Ahmed M. Abdurrahman M. Mahmûd), Cidde 1414/1993, neşredenin girişi, I, 14-75; a.mlf., *el-Müntehab min Mu'cemî şüyûhi Ebî Sa'd es-Sem'ânî* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Riyad 1417/1996, neşredenin girişi, I, 9-98; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XXXVI, 447-449; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 224-225; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 13-16; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 209-212; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, IV, 1316-1319; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XX, 456-465; Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, *el-Mustefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd* (nşr. M. Mevlûd Halef), Beyrut 1406/1986, s. 308-310; Sübkî, *Tabakât*, VII, 180-185; Safedî, *el-Vâfi*, XIX, 88-92; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 12-13; *Keşfü'z-zunûn*, I, 288; Brockelmann, *GAL* (Ar.), VI, 63-66; Nâciye Abdullah İbrâhim, "el-Mer'e fî menâhici'l-mü'errihin", *Buhûş mühdât li'l-Üstâz Duktûr Seyyid Makbûl Ahmed* 1919-1998 (nşr. Fâruk Ömer Fevzî - Hind Gassân Ebû's-Şa'r), Mefrak (Ürdün) 1420/1999, s. 534-559; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r-rahhâletü'l-müslimûn*, Cidde, ts. (Dârü'l-beyânî'l-Arabî), s. 265-269; Muhammed b. Süleyman b. Sâlih er-Râcihi, "Cühûdüs-Sem'âniyyîn fî meyâdini'l-hayâtî'l-İlmiyye fî'l-meşriki'l-İslâmî (400-618/1009-1221)", *Mecelletü'l-İlmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, sy. 34, Riyad 1422/2001, s. 629, 632, 651, 676, 687, 706; R. Sellheim, "al-Sam'ani", *EP* (İng.), VIII, 1024-1025; Sâmi es-Sakâr, "İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî", *DLA*, XXI, 169.

MEHMET EFENDİOĞLU

SEM'ÂNÎ, Abdülrahîm b. Abdülkerîm (عبد الرحيم بن عبد الكريم السمعاني)

Ebû'l-Muzaffer Fahrüddin Abdülrahîm b. Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 618/1221 [?])

Hadîsçi ve Şâfiî fıkıh âlimi.

17 Zilkade 537'de (3 Haziran 1143) Nişâbur'da dünyaya geldi. Merv'de doğduğu dair bilgileri isabetli bulunmamıştır. Babası, yetiştirdiği âlimlerle meşhur Sem'ânî ailesinin en tanınmış ismi olan Ebû Sa'd es-Sem'ânî'dir. Arap asıllı Temîm kabilesine mensup olduğu için Temîmî, Merv'de yaşadığı ve burada vefat ettiği için Mervezî nisbeleriyle de anılmıştır. 540-546 (1145-

1151) yılları arasında Nişâbur, Herat, Belh ve Nesâ'ya ilmî seyahate çıkan babası henüz üç yaşında olan Abdülrahîm'i de beraberinde götürdü. Abdülrahîm'in ilk hâdis hocası Ebû Temmâm Ahmed b. Ebû'l-İz en-Nisâbüri'dir. Babası altı yıl süren bu seyahati sonunda Merv'e dönünce Abdülrahîm burada başta babası olmak üzere birçok kimseden hadis yanında fıkıh ve edebiyat okudu. 549-552 (1154-1157) yıllarında Mâverâünnehir taraflarına yeni bir seyahate çıkan babasına o da eşlik etti. Semerkant, Buhara ve Nesef çevrelerinde yaşayan âlimlerin meclislerine katılarak Hüseyin b. Ali eş-Şehhâmî, Muhammed b. İsmâil el-Mukrî el-Müezzîn, zâhid Muhammed b. Abdurrahman el-Küşmîhenî, Muhammed b. Ebû Bekir es-Sincî, Abdullah b. Muhammed el-Furâvî, Abdülhâlik b. Zâhir eş-Şehhâmî, zâhid Ömer b. Ahmed İbnü's-Saffâr, Ebû'l-Vakt ve Abdülvehhâb b. Hasan el-Kirmânî gibi şahsiyetlerden faydalandı. Küçük yaşına rağmen bu hocalardan Buhârî ve Müslim ile Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *es-Sünen*, Ebû Avâne el-İsferâyîni, Heysem b. Küleyb eş-Şâfiî ve Muhammed b. İshak es-Serrâc'ın *el-Müsned*, Fesevî'nin *el-Ma'rife ve't-târîh*, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ'* adlı kitaplarını okudu.

Babasının vefatından (562/1166) sonra Merv'e yerleşen Abdülrahîm es-Sem'ânî, Amîdiye Medresesi'nde ders okutmaya başladı. 575'te (1179), bazı kaynaklara göre ise 576 veya 577'de hacca gitti. Dönüşte Bağdat'a uğradı ve burada bir süre ders okuttu. Daha sonra şöhreti yayılınca ilminden istifade etmek için İslâm dünyasının uzak yerlerinden birçok kişi Merv'e gelmeye başladı. Talebeleri arasında Hâzîmî, Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Zekiyyüddin Muhammed b. Yûsuf el-Birzâfi, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Ziyâeddin el-Makdisî, İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, Şerefeddin Muhammed b. Abdullah el-Mürsî gibi isimler bulunmaktadır. Sem'ânî ailesinin son halkası olan Abdülrahîm es-Sem'ânî, Zehebî'nin kaydettiğine göre 617 yılı sonunda (1220) veya 618 yılı başında (1221) Moğollar'ın Merv'i istilâsi esnasında idam edildi (*el-İber*, III, 174). Onun 614 (1217), 615 ve 616 tarihlerinde öldüğü de zikredilmiştir.

Faziletli ve güzel ahlâk sahibi bir kişi olarak nitelendirilen Abdülrahîm es-Sem'ânî imam, allâm, muhaddis gibi ifadelerle övülmüştür. Zehebî ondan "Horasan bölgesinin müsnidi" (a.g.e., a.y.) ve "Merv'in müftüsü" (*Tezkiretül-huffâz*, IV, 1316) diye bahsetmektedir. Mezhepleri ve özellikle